

แนวคิดเรื่อง “เจตนา” ในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท

การอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคม ย่อมมีการปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มนุษย์แต่ละคนล้วนมี การแสดงออกซึ่งพฤติกรรมต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน สังคมของมนุษย์จึงจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ในการ ประพฤติ เพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ด้วยเหตุนี้จึงเกิดแนวคิดทางจริยศาสตร์ ซึ่งเป็น แนวคิดในเรื่องความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ ความดีความชั่ว ตลอดจนถึงเกณฑ์ตัดสินเรื่องความดี ความชั่ว ลักษณะทางจริยศาสตร์ดังกล่าวนี้มีปรากฏอยู่ในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท ดังจะได้ นำเสนอต่อไปนี้

2.1 แนวความคิดเรื่อง “พุทธจริยศาสตร์”

ภายหลังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว หน้าที่หลักของพระพุทธองค์ประการหนึ่งคือ การ ประกาศหลักธรรมให้แก่ชาวโลกได้นำไปประพฤติปฏิบัติ โดยที่พระพุทธองค์ ทรงวางหลักธรรมใน การปฏิบัติไว้ เพื่อให้ผู้ที่ปฏิบัติได้รับประโยชน์ตามกำลังที่ตัวเองปฏิบัติได้ในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม จากขั้นพื้นฐานไปสู่จุดหมายสูงสุดคือ นิพพาน หลักธรรม อันถือว่าเป็นทฤษฎีในการดำเนินชีวิต ทางพุทธศาสนา ซึ่งอาจเรียกว่า พุทธจริยศาสตร์หรือ จริยศาสตร์ทางพุทธศาสนา คำศัพท์ที่มี ความหมายใกล้เคียงกับคำว่าจริยศาสตร์ มีอยู่หลายคำ ดังนั้นเพื่อทำความเข้าใจในเบื้องต้น ผู้วิจัยจะได้แสดงให้เห็นถึงความหมายของคำว่า จริยศาสตร์และคำที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

2.1.1 ความหมายของจริยศาสตร์ (Ethics)

จริยศาสตร์ (Ethics) เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิต มนุษย์ แสวงหาเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่าอย่างไรนั้นถูกไม่ถูก ดีไม่ดี ควรไม่ ควรและพิจารณาปัญหาเรื่องสถานภาพของค่าทางศีลธรรม¹ ศาสตราจารย์ กิริติ บุญเชื้อ ได้ อธิบายศัพท์คำว่า “จริยศาสตร์” ดังนี้

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน,

จริยศาสตร์ มาจากภาษาสันสกฤต จะริยะ = อันพึงประพฤติ + ศาสตร์ = วิชา จริยศาสตร์ จึงเป็นวิชาที่กล่าวถึง แนวทางอันพึงประพฤติ แปลศัพท์มาจากภาษาอังกฤษว่า Ethics ซึ่งมาจากคำภาษากรีกว่า Peri ethikes ซึ่งแปลมาจากศัพท์ Ethos แปลว่า ขนบธรรมเนียม ภาษาลาตินเลียนศัพท์เรียกว่า Ethics = จริยศาสตร์²

วคิน อินทสระ ให้ความหมายว่า

จริยศาสตร์ตรงกับคำอังกฤษว่า Ethics ซึ่งหมายถึง ศาสตร์ที่ว่าด้วยศีลธรรม, หลักศีลธรรม กฎที่ว่าด้วยความประพฤติและพฤติกรรม (The science of morals, The principles of morality, Rules of conduct and behavior) จริยศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา เรียกว่า ปรัชญาศีลธรรมหรือ Moral Philosophy³

จากทัศนะที่ได้กล่าวมานี้พอสรุปได้ว่า จริยศาสตร์ เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยความประพฤติหรือการกระทำของมนุษย์เพื่อแสวงหาความดีสูงสุด และศึกษาถึงเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่า อะไรควรเว้น อะไรควรกระทำ อะไรถูก อะไรผิด อะไรดี อะไรไม่ดี

2.1.2 ความหมายของจริยธรรม (moral)

ในคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎกและอรรถกถา ไม่ปรากฏคำว่า “จริยศาสตร์” แต่ปรากฏคำว่า “ธรรมจริยา” ดังความตอนหนึ่งว่า “พระมหาบุรุษเป็นหัวหน้าในธรรมทั้งหลายที่เป็นสุจริตทรงยินดีในธรรมจริยา เป็นที่คล้อยตามของชนเป็นอันมาก”⁴ คำว่า “ธรรมจริยา” หมายถึง การประพฤติกุศลกรรมบถ 10⁵ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของคำว่า “จริยธรรม” ว่า ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ, ศีลธรรม, กฎศีลธรรม⁶ ทั้ง “ธรรมจริยา” และ “จริยธรรม” จึงมีความหมายเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีคำที่มีความหมายลักษณะ

² กิริติ บุญเจือ, จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน (ชุดพื้นฐานปรัชญา), พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2542), น. 3.

³ วคิน อินทสระ, จริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ 1991, 2544), น. 2.

⁴ ที. ปา. 16/161/33.

⁵ ชุ. ชุ. อ. 39/193.

⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542, น. 291.

เดียวกันคือ “ศีลธรรม” หมายถึง ความประพฤติที่ดีที่ชอบ, ศีลและธรรม, ธรรมในระดับศีล⁷ คำว่า “คุณธรรม” หมายถึง สภาพคุณงามความดี⁸

2.1.3 ความต่างระหว่างจริยศาสตร์กับจริยธรรม

เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนว่าระหว่าง “จริยศาสตร์” และ “จริยธรรม” นั้นมีความหมายแตกต่างหรือคล้ายกันอย่างไร หรือว่าสามารถแยกออกจากกันได้หรือไม่ ซึ่งสามารถที่จะสรุปข้อแตกต่างระหว่างจริยศาสตร์กับจริยธรรมดังนี้

1) จริยธรรม

1.1) เรียกร้องความเชื่อ

1.2) ผูกพันกับอุดมคติของชีวิตและการทำความดี

1.3) มีวัตถุประสงค์เชิงปฏิบัติ มุ่งหมายให้บุคคลทำตามหลักคำสอน

2) จริยศาสตร์

2.1) เน้นการใช้เหตุผลและเชิงวิเคราะห์

2.2) ผูกพันกับการแสวงหาความจริงในเนื้อหาของจริยธรรม เช่น พยายามหาคำตอบว่าอะไรคือ สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์, อะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำที่ดีหรือถูก รวมถึงคุณค่าจริยธรรม เช่น ดี เลว ถูก ผิด มีอยู่จริงหรือไม่ ถ้ามีคืออะไร

2.3) มีวัตถุประสงค์เชิงทฤษฎี คือ การแสวงหาความรู้ดังกล่าวไม่ได้มุ่งสั่งสอนอบรม⁹

ถึงแม้ว่า จริยศาสตร์กับจริยธรรมมีความแตกต่างกันดังกล่าวแล้ว แต่ที่มีความสัมพันธ์กันไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ซึ่งลำดวน ศรีมณี ให้ทัศนะเรื่องนี้ไว้ว่า

ความหมายของจริยศาสตร์และจริยธรรม แปลโดยอรรถคือ แปลเอาความมีความหมายเหมือนกันหมายถึง วิชาที่เกี่ยวกับหลักปฏิบัติอันได้แก่ ศีลธรรม กฎเกณฑ์ความถูกต้อง หรือหลักธรรมคำสั่งสอนในทางศาสนาต่าง ๆ สิ่งที่จะเป็นจริยธรรม จริยศาสตร์ได้จะต้องมีองค์ประกอบหลายอย่าง...แต่ที่สำคัญที่สุดคือ

⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 1103.

⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 453.

⁹ เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, อุภจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมิต, ม.ป.ป.),

ต้องเป็นคำสอนของศาสนาด้วย เพราะผู้ที่นับถือศาสนาย่อมถือว่าเป็นคนดีของสังคม เพราะศีลธรรมของศาสนาต่าง ๆ มีมาตรการของความประพฤติดีเป็นสากล¹⁰

ทั้งจริยศาสตร์และจริยธรรม ซึ่งจะต้องไปด้วยกัน กล่าวได้ว่า จริยศาสตร์เน้นในส่วน of ทฤษฎี ส่วนจริยธรรมเน้นไปในการประพฤติปฏิบัติ ถ้ามีเพียงแต่ทฤษฎี ไม่มีการปฏิบัติ ทฤษฎีนั้นก็ไร้ความหมาย ซึ่งไม่มีคุณค่าทางจริยธรรมหรือถ้ามีการปฏิบัติ แต่ไม่มีทฤษฎีในการใช้เหตุผลวิเคราะห์ว่า อะไรดีไม่ดี ถูกไม่ถูก ควรไม่ควร การปฏิบัติที่ไร้หลักการก็จะเกิดความผิดพลาดขึ้นได้

ลักษณะของจริยศาสตร์และจริยธรรม ดังได้แสดงให้เห็นตามทีกล่าวนมาแล้ว ซึ่งอาจมีข้อโต้แย้งว่า ลักษณะของจริยธรรมบางข้อเช่น ข้อที่กล่าวว่า จริยธรรมเรียกร้องความเชื่อข้อนี้จะใช้ได้กับจริยธรรมทางพุทธศาสนาหรือไม่ เนื่องจากพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้เชื่อโดยปราศจากเหตุผล ซึ่งปรากฏในบทธรรมคุณตอนหนึ่งว่า “พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว อันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้ดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนจะพึงรู้เฉพาะตน”¹¹ ในบทธรรมคุณนี้ข้อที่ว่าด้วย “ควรเรียกให้มาดู” ซึ่งตรงกับคำว่า เอหิปัสสโก อาจขยายความเพิ่มเติมว่า ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชมและพิสูจน์หรือท้าทายต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง¹² ในเรื่องนี้ขอทำความเข้าใจว่า พุทธศาสนาสอนให้มีความเชื่อ (ศรัทธา) เช่นเดียวกันแต่ศรัทธาหรือความเชื่อในพุทธศาสนานั้นเป็นลักษณะของศรัทธาที่ประกอบอยู่ด้วยปัญญา (สัทธาญาณสัมปยุต) กล่าวคือ ความเชื่อในพุทธศาสนาจะต้องมีปัญญากำกับอยู่ด้วยเสมอ ดังพุทธพจน์ว่า “บุรุษผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญา เมื่อเห็นประโยชน์ตน พึงตั้งศรัทธาในพระพุทเจ้า ในพระธรรมและในพระสงฆ์ ผู้ใดมีปกติประพฤติศีลธรรมด้วยกาย ด้วยวาจาหรือด้วยใจ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้นในโลกนี้นั่นเทียว”¹³ สำหรับกรณีของจริยศาสตร์และจริยธรรมในพุทธศาสนาซึ่งอาจแตกต่างกับจริยธรรมหรือจริยศาสตร์อื่น ๆ ดังจะได้กล่าวต่อไป และเพื่อทำความเข้าใจในเบื้องต้นผู้วิจัยจะใช้คำว่า “พุทธจริยศาสตร์” ในภาพรวมของการวิจัยครั้งนี้ แต่บางประเด็นที่นำมาอ้างอิงอาจมีคำว่า “จริยศาสตร์” “จริยธรรม” “คุณธรรม” ทั้งนี้ก็เพื่อสะดวกในการศึกษาวิจัย

¹⁰ ลำดวน ศรีมณี, จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สหธรรมิก, ม.ป.ป.), น. 8.

¹¹ ม.ม. 17/95/435.

¹² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, น. 265.

¹³ ส. ส. 24/415/524 – 525.

2.1.4 ความหมายและความสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ (Buddhist Ethics)

คำว่า “พุทธจริยศาสตร์” ไม่พบศัพท์ที่บัญญัติโดยตรง แต่สามารถแยกศัพท์ได้คือ “พุทธะ” หมายถึง ผู้ตรัสรู้ ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิกบานแล้ว¹⁴ คำว่า “จริยะ” หมายถึง ความประพฤติปฏิบัติที่ควรประพฤติ¹⁵ ส่วนคำว่า “ศาสตร์” หมายถึง ระบบวิชาความรู้¹⁶

พุทธจริยศาสตร์จึงมีความหมายว่า ระบบความรู้อันเป็นข้อประพฤติปฏิบัติของผู้ตรัสรู้ ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิกบานแล้ว หรือ ระบบความรู้อันเป็นข้อประพฤติปฏิบัติทางพุทธศาสนา ในความหมายนี้รวมถึง การแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ เกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์และคุณค่าทางศีลธรรมในทางพุทธศาสนา

พุทธจริยศาสตร์มีความสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่การอยู่ร่วมกันในสังคมว่าจะพึงปฏิบัติต่อกันอย่างไร การปฏิบัติของตนเองว่าสิ่งใดควรไม่ควร ดีไม่ดี ถูกหรือผิด สิ่งใดควรละ สิ่งใดควรทำให้เจริญ ตลอดจนถึงวิธีการจัดการกับปัญหาภายในคือ บรรดากิเลสทั้งหลาย ให้เบาบางและหมดไปในที่สุดอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธจริยศาสตร์

2.1.5 ลักษณะและขอบเขตของพุทธจริยศาสตร์

พุทธจริยศาสตร์ นอกจากจะมีลักษณะตามที่ได้ให้ความหมายข้างต้นแล้วยังมีความเชื่อมโยงกับศีลธรรม กล่าวคือ หลักศีลธรรมอันเป็นข้อกำหนดในการปฏิบัติตามแนวพุทธจริยศาสตร์นั้นอาจแตกต่างจากศาสตร์อื่น ๆ ที่มีบุคคลหรือคณะบุคคลได้บัญญัติขึ้นมา เมื่อไม่ถูกต้องก็สามารถปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ แต่ลักษณะของพุทธจริยศาสตร์เกิดขึ้นจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แล้วนำมาเป็นทบัญญัติเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติซึ่งมีความสัมพันธ์กับศีลธรรม

พุทธจริยศาสตร์มีขอบเขตในการประพฤติปฏิบัติทั้งบุคคลที่อยู่ครองเรือนและบรรพชิตหรือตั้งแต่ระดับศีลธรรมเบื้องต้นจนกระทั่งผู้มุ่งถึงประโยชน์สูงสุด (ปรมาตมะ) ดังที่คณะที่ว่า

จริยธรรมนี้มองไปได้กว้างขวางครอบคลุมวงกว้างที่มีการใช้ธรรมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นความประพฤติศีลธรรมที่เข้าใจกัน หรือการทำจิตใจให้มีความสุข วิธีสร้างสุขภาพจิต การฝึกจิต บำเพ็ญสมาธิภาวนา การเจริญวิปัสสนา ความสัมพันธ์ที่ดีใน

¹⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. น. 795.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 291.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 1100.

ครอบครัว การอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม การไปเป็นอุบาสกจำศีลที่วัด ตลอดจนการที่พระภิกษุไปบำเพ็ญสมณธรรมในป่ารวมอยู่ในคำว่า จริยธรรมตามหลักการนี้¹⁷

หลักธรรมในการประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ในพุทธจริยศาสตร์มีความครอบคลุมของบุคคลทุกระดับชั้น ซึ่งปรากฏใน สังคาลกสูตร¹⁸ และได้แสดงไว้ในหลายลักษณะด้วยกันเช่น ในจริยา 8 คือ

ความประพฤติของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยการตั้งตนไว้ชอบชื่อว่าจริยาปถจริยา ความประพฤติของบุคคลผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย ชื่อว่า อายตนจริยา ความประพฤติของบุคคลผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท ชื่อว่า สติจริยา ความประพฤติของบุคคลผู้ชวนชวายนในอธิจิต ชื่อว่า สมาธิจริยา ความประพฤติของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาเครื่องตรัสรู้ ชื่อว่า ญาณจริยา ความประพฤติของบุคคลผู้ได้ปฏิบัติชอบ ชื่อว่า มรรคจริยา ความประพฤติของบุคคลผู้ได้บรรลุแล้วชื่อว่า ปฏิบัติจริยา ความประพฤติของพระตถาคตอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ความประพฤติของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเฉพาะบางส่วน ความประพฤติของพระสาวกทั้งหลายเฉพาะบางส่วน ชื่อว่า โลกัตถจริยา¹⁹

มีนักวิชาการบางท่าน²⁰ ได้กำหนดหลักพุทธจริยศาสตร์ไว้ 3 ระดับคือ พุทธจริยศาสตร์ขั้นต้นหรือ พื้นฐานของพุทธจริยศาสตร์ได้แก่ เบญจศีลและเบญจธรรม พุทธจริยศาสตร์ขั้นกลางได้แก่ กุศลกรรมบถ 10 ประการ และพุทธจริยศาสตร์ขั้นสูงได้แก่ มรรคมีองค์ 8 การแบ่งพุทธจริยศาสตร์ออกเป็น 3 ระดับดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยเข้าใจว่า เพื่อต้องการให้เห็นว่า ระดับของการประพฤติปฏิบัติสำหรับผู้ต้องการเป็นกัลยาณบุุคคลจนถึงอริยชน ดังนั้นพุทธจริยศาสตร์จึงมีขอบเขตครอบคลุมการปฏิบัติตามหลักในระดับศีลและธรรมทั้งหมด

¹⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, น. 592 – 593.

¹⁸ ในสังคาลกสูตรได้แสดงถึงหน้าที่ของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อกัน และแสดงถึงสิ่งใดที่เป็นไปในทางเสื่อมสิ่งใดเป็นทางเจริญ ดูรายละเอียดใน ที. ปา. 16/172 – 206/77 – 93.

¹⁹ พุ. จุ. 67/667/515 – 516.

²⁰ นักวิชาการที่แบ่งพุทธจริยศาสตร์ 3 ระดับ เช่น ลำดวน ศรีมณี, พ.ต.ท., จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ม.ป.ป.) น. 100 – 105, ชัยวัฒน์ อัตพัฒน, จริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520), น. 189 – 190. ประมวล อุตฺตราชโย (น้อยทอง), พระ, เปรียบเทียบจริยศาสตร์, (ทฤษฎีว่าด้วยความดี) (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2544), น. 121 – 141.

2.1.6 เป้าหมายของพุทธจริยศาสตร์

การประพฤติปฏิบัติตามแนวทางแห่งพุทธจริยศาสตร์มีจุดมุ่งหมายสำคัญ คือประโยชน์ (อรรถะ) ซึ่งมีอยู่ 2 ลักษณะด้วยกันคือ

1) ประโยชน์ (อรรถะ) แบ่งเป็นประโยชน์ตน (อรรถัตถะ) ประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ) และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถะ)

2) ประโยชน์ (อรรถะ) แบ่งเป็น 3 ระดับคือ ประโยชน์ในชาตินี้ (ภวิญญิมมิกัตถะ) ประโยชน์ในชาติหน้า (สัมปรายิกัตถะ) และประโยชน์อย่างยิ่ง (ปรมัตถะ)²¹

ถึงแม้ว่าจุดมุ่งหมายของการประพฤติปฏิบัติธรรมแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ดังกล่าวมาแล้วแต่ถ้ากล่าวถึงการบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด หรือประโยชน์อย่างยิ่ง (ปรมัตถะ) แล้วถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธจริยศาสตร์ที่แท้จริง หรืออาจเรียกว่า เป้าหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ ก็คือ ผลแห่งการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 ดังปรากฏใน พรหมจริยสูตรที่ 1 ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมจรรย์ และผลแห่งพรหมจรรย์...ก็พรหมจรรย์เป็นไฉน ? อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบนี้เรียกว่า พรหมจรรย์...ก็ผลแห่งพรหมจรรย์เป็นไฉน ? คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล นี้เรียกว่าผลแห่งพรหมจรรย์²²

การบรรลุนิพพานคือ เป้าหมายสูงสุดของพุทธจริยศาสตร์ เป็นความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งปวง เรื่องนี้อาจมีปัญหว่า บุคคลที่บรรลุเป้าหมายสูงสุด (พระอรหันต์) ยังต้องมีการประพฤติตามหลักของพุทธจริยศาสตร์หรือไม่ นั่น ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำพุทธพจน์ที่ได้ประทานการให้อุปสมบทใน 2 กรณี มาพิจารณาคือ

ก) เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด...ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด²³

ข) เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด...ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด²⁴
พุทธพจน์ในกรณี ก) นั้นเป็นการประทานแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ส่วนกรณี ข) เป็นการประทานแก่พระยสกุลบุตร ที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก่อนที่จะ

²¹ พุ. จ. 67/673/527.

²² ส. ม. 30/112 – 113/64.

²³ วิ. มหา. 6/18/50.

²⁴ วิ. มหา. 6/28/67.

จะอุปสมบท โดยการตัดคำว่า “เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” ออกไปเพราะได้ทำที่สุดทุกข์ (ดับทุกข์) แล้วแต่ทั้ง 2 กรณียังมีคำว่า “เธอจงประพาศิพรหมจรรย์” สำหรับการประพาศิพรหมจรรย์ของพระอรหันต์นั้นไม่ใช่เพื่อดับทุกข์ เนื่องจากพระอรหันต์ได้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว แต่ที่ใช้คำว่า เธอจงประพาศิพรหมจรรย์เป็นการประพาศิพรหมจรรย์ของบุคคลที่ไม่มีกิเลสแล้ว อันเป็นการปฏิบัติที่มีอยู่ในอริยบุคคลชั้นสูงสุด ซึ่งปรากฏใน มหาจิตตารัสกสูตร ตอนหนึ่งว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสัมมันตะของพระอริยะที่เป็นอนาสวะเป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรคเป็นไหน...ความมด ความแค้น เจตนาแค้น จากกายทุจริตทั้ง 3 ของ ภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ที่นี่แล สัมมาสัมมันตะของพระอริยะที่เป็นอนาสวะเป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค²⁵

การประพาศิพรหมจรรย์หรือการเจริญอริยมรรคในองค์มรรคอื่น ๆ ก็ได้แสดงในลักษณะเดียวกัน

ดังนั้น เมื่อปฏิบัติจนได้บรรลุเป้าหมายสูงสุดทางพุทธจริยศาสตร์อย่างพระอรหันต์แล้วยังต้องมีการประพาศิตามหลักพุทธจริยศาสตร์ แต่มิได้ประพาศิเพื่อละกิเลส เพราะเหตุว่าได้ดับกิเลสแล้ว แต่การประพาศิตามหลักพุทธจริยศาสตร์ของพระอรหันต์ เรียกว่า เป็นการประพาศิพรหมจรรย์ของพระอริยะผู้ได้ละกิเลสแล้ว ทั้งนี้ก็เพื่อให้มีชั่วอวัตรหรือจริยวัตรที่งดงามตามลักษณะของพระอริยบุคคลในพระธรรมวินัยนั่นเอง

2.2 ความหมายและความสำคัญของเจตนา

ใน ธรรมสังคณีปกรณ์ ได้ให้ความหมายของเจตนาว่า การคิด กิริยาที่คิด ความคิด อันเกิดแต่สัมผัสแห่งมโนวิญญาณธาตุที่สมกันในสมัยนั้นอันใดนี้ชื่อว่า เจตนามีในสมัยนั้น²⁶ เจตนามีความจงใจเป็นลักษณะ²⁷ ในอรรถกถา ธรรมสังคณีปกรณ์ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

เจตยตีติ เจตนา ธรรมที่ชื่อว่า เจตนา เพราะอรรถว่า ตั้งใจ อธิบายว่าย่อมสัมปยุตตธรรมกับตนให้เป็นไปในอารมณ์ เจตนาอันมีลักษณะที่จตุกะดังนี้ เจตยิกลกฤษณา มีการตั้งใจเป็นลักษณะ คือมีความจงใจเป็นลักษณะ อายุหนรสา มีการ

²⁵ ม. ช. 22/273/347 – 348.

²⁶ อภ. ส. 75/20/357.

²⁷ ม. ช. อ. 22/207.

ประมวลมาเป็นรส จริงอยู่ เจตนาที่เป็นไปในภูมิ 4 ชื่อว่า ไม่มีความจงใจเป็นลักษณะก็หาไม่ เจตนาทั้งหมดมีความตั้งใจเป็นลักษณะทั้งนั้นก็เจตนา ที่มีการประมวลมาเป็นรส ย่อมเป็นทั้งกุศลและอกุศลทั้งนั้น...ก็เจตนา นั้นมีการจัดแจงเป็นปทัฏฐาน...เป็นไปในอารมณ์ด้วยกิจของตนอยู่ ก็ยังสัมปยุตตรวมแม้อื่น ๆ ให้เป็นไปในการกระทำของตน ๆ เพราะว่า เมื่อเจตนาเริ่มกิจของตนแม้ธรรมที่สัมปยุตตรวมกับเจตนาเริ่ม²⁸

คำว่า “อายุหนรสา” ในอรรถกถาดังกล่าวได้ให้ความหมายไว้ว่า มีการประมวลมาเป็นรส ซึ่งอาจเข้าใจยาก สำหรับคำนี้ได้มีความหมายอีกอย่างหนึ่งว่า มีความชวนชวายเป็นกิจ²⁹

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า เจตนา (เจตตะนา) ก.ตั้งใจ. จงใจ, มุ่งหมาย, น. ความตั้งใจ, ความจงใจ, ความมุ่งหมาย³⁰ แต่ในปัจจุบันศัพท์ปรัชญาใช้คำว่า เจตจำนง (will) มีความหมายว่า ความจงใจ, แรงปรารถนา ซึ่งเป็นพลังอย่างหนึ่งที่ผลักดันให้มนุษย์กระทำการต่าง ๆ³¹ สำหรับนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้ให้ความหมายในลักษณะคล้ายกัน เช่น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า เจตนา ความจงใจ ความตั้งใจ, ความจำนง, ความแสวงหาอารมณ์³² ส่วนพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่า เจตนา หมายถึงความรู้นึกนึกคิด หรือความต้องการความประสงค์ในการที่จะทำสิ่งใด ๆ ลงไป³³

จากความหมายของ เจตนาที่ได้กล่าวมา ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า เจตนาหมายถึง ความคิด ความตั้งใจ ความจงใจ ความจำนง ความมุ่งหมาย ความปรารถนาในการกระทำต่าง ๆ สำหรับศัพท์ทางพุทธศาสนามาบางคำนั้นจากการศึกษาพบว่ามีความหมายคล้ายกับเจตนา หรือในบางครั้งสามารถใช้แทนกันได้ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

²⁸ อภิ. สง. อ. 75/314 – 315.

²⁹ อภิ. วิ. อ. 77/453.

³⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546), น. 321.

³¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2548), น. 106.

³² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 9 (ซ้ำ) (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), น. 222 – 223.

³³ พุทธทาส ภิกขุ, พจนานุกรม พุทธทาส (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), น. 54.

2.3 คำไวพจน์ของเจตนา

จะเห็นว่าความหมายของเจตนาที่ได้กล่าวข้างต้นมีหลายความหมายด้วยกัน แต่ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน อย่างคำว่า “ความปรารถนา คือ ปตฺถนา ความตั้งใจ คือ ปณฺธิ นี่เป็นไวพจน์ คือเป็นคำแทนชื่อกันของความจงใจคือ เจตนา นั่นแหละจริงอยู่เมื่อนึกถึงกุศล เจตนา นั่นแหละ ท่านเรียกว่าความปรารถนาและเรียกว่าความตั้งใจ เพราะตั้งไว้ด้วยอำนาจแห่งความนึกถึง...”³⁴ นอกจากคำที่ได้ยกมาข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยจะได้นำหลักกรรมบางข้อ ซึ่งสามารถใช้เป็นคำไวพจน์ของเจตนา

2.3.1 สังขาร

คำว่า “สังขาร” ในที่นี้หมายถึงความคิดปรุงแต่ง ดังพุทธพจน์ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่า สังขาร เพราะปรุงแต่งสังขตธรรม จึงเรียกว่า สังขาร...”³⁵ โดยยกคำบาลีก็แปลว่ากระทำพร้อม สัม แปลว่า พร้อม ขารก็คือ การ สังขารแปลว่า กระทำพร้อม กระทำครบ ก็คือ ปรุง เรียกสั้น ๆ ว่า ปรุง สิ่งที่ปรุงแต่งสิ่งอื่น คือ ผู้ปรุงก็เรียกว่าสังขาร มันถูกปรุงแต่ง คือ ถูกสิ่งอื่น ปรุงก็เรียกว่าสังขาร กิริยาอาการของการปรุงก็เรียกว่า สังขาร³⁶ การปรุงแต่งนี้เป็นการปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือว่าเป็นกลาง ๆ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของสังขารไว้ว่า

สังขาร หมายถึงเครื่องแต่งคุณภาพของจิต หรือเครื่องปรุงของจิต ซึ่งมีเจตนาเป็นตัวนำ และกระบวนการแห่งเจตจำนงที่ชักจูง เลือกรวบรวมเอาเครื่องแต่งคุณภาพเหล่านั้นประสมปรุงแต่ง ความนึกคิด การพูด การทำให้เกิดกรรมทางกาย วาจา ใจ อย่างไรก็ตาม ในการอธิบายตามแนวชั้นที่ 5 ท่านมุ่งแสดงตัวสภาวะให้เห็นว่าชีวิตมีองค์ประกอบอะไร มากกว่าจะแสดงกระบวนการที่กำลังดำเนินอยู่ว่าชีวิตเป็นไปอย่างไร ดังนั้นคำอธิบายเรื่องสังขารในชั้นที่ 5 ตามปกติจึงพูดถึงแต่ในแง่เครื่องแต่งคุณภาพชีวิต หรือเครื่องปรุงแต่งจิตว่ามีอะไรบ้าง แต่ละอย่างมีลักษณะอย่างไร เป็นต้น ส่วนการอธิบายในแง่กระบวนการปรุงแต่ง ซึ่งเป็นขั้นนอก

³⁴ อภ. ก.อ. 81/170.

³⁵ ส. ข. 27/159/185 – 186.

³⁶ พุทธทาส ภิกขุ, พจนานุกรมพุทธทาส, น. 271.

โรงแสดง ท่านยกไปกล่าวในหลักปัจจุสมุปบาท...ความหมายของสังขารจึงมีรูปร่างแบบปฏิบัติคือการคือ จำแนกออกเป็นกายสังขาร การปรุงแต่งแสดงเจตจำนงออกทางกาย หรือเจตนาปรุงแต่งการกระทำทางกาย วจีสังขาร การปรุงแต่งแสดงเจตจำนง หรือเจตนาที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา และจิตตสังขาร การปรุงแต่งแสดงเจตจำนงทางใจหรือเจตนาที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ³⁷

จากทัศนะที่ได้นำมากล่าวนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าคำว่าสังขารในชั้น 5 มีความหมายในการปรุงแต่งจิตในการนึกคิดและการแสดงทั้งกาย วาจา ซึ่งเป็นการปรุงแต่งให้ดี ชั่วหรือเป็นกลาง ๆ ดังนั้นเจตนาคำเดียวเป็นคำแทนหมายถึง สังขารทั้งหมด หรือแสดงความหมายทำนองจำกัดความคำว่าสังขารด้วยคำว่า เจตนา³⁸

2.3.2 กรรม

เมื่อต้องการอธิบายเรื่องกรรมหรือกระบวนการของกรรม สิ่งที่เราได้ในการที่จะยกมากล่าวด้วยเสมอก็คือ คำว่า เจตนา เนื่องจากมีพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “...เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ เจตยิตฺวา กัมมํ กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสาฯ”³⁹ ซึ่งแปลได้ใจความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายเรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำความกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ จากพุทธพจน์นี้จึงถือกันว่า เจตนากรรมสามารถให้แทนหรือเป็นคำไวพจน์กันได้ ซึ่งจะต่างกันที่เจตนาเป็นธรรมที่เกิดขึ้นก่อน ซึ่งสังเกตได้จากคำว่า บุคคลคิดแล้วจึงกระทำความกรรม ส่วนกรรมเป็นธรรมที่เกิดขึ้นภายหลัง การกระทำความกรรมจะสำเร็จได้ก็เพราะเจตนานั่นเอง

ดังนั้นจากการที่ได้นำคำไวพจน์ของเจตนามาแสดงข้างต้นนี้เพื่อให้เห็นว่าเจตนาสังขารและกรรม มีลักษณะที่คล้ายกัน พระมหาสีสยาตอ (โสภณมหาเถร) ได้แสดงทัศนะไว้ตอนหนึ่งว่า

โดยปกติ ก่อนที่คนเราจะทำความดีหรือกรรมชั่วได้นั้น ต้องมีความตั้งใจที่จะทำก่อน ความตั้งใจ ความจงใจก็คือ เจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นก่อนการลงมือทำกรรม เรียกว่า ปุพเพเจตนา เรียกอีกนัยหนึ่งว่า สังขาร เวลาที่เจตนาเกิดจะเป็นเหมือนกับว่ามีใคร

³⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, น. 20.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 20.

³⁹ ดูคำแปลใน อญ. ญก. 36/334/771.

มากระตุ้นว่า “ทำเร็ว ๆ ทำให้เสร็จเร็ว ๆ” ส่วนเจตนาความตั้งใจที่เกิดขึ้นในขณะที่กำลังทำกรรมเรียกว่า กรรมภพ⁴⁰

ความสัมพันธ์ระหว่างเจตนา สังขาร และกรรม จึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวเปรียบเทียบไว้ว่า

เจตนาก็เป็นคำจำกัดความของคำว่ากรรมด้วย ดังนั้นในกรณีเช่นนี้ คำว่า สังขาร เจตนาและกรรมจึงมีความหมายอย่างคร่าว ๆ เท่ากัน เปรียบเหมือนว่า พระครูแก้ว เป็นเจ้าอาวาสวัดกลาง เป็นผู้แทนวัดนั้นไปรับพระไตรปิฎกร่วมกับผู้แทนของวัดอื่น ๆ หลายวัด ในที่ประชุมนั้นจะออกชื่อว่า พระครูแก้ว เจ้าอาวาสวัดกลาง คณะวัดกลาง หรือว่าวัดกลาง ก็ได้ความหมายที่ประสงค์อย่างเดียวกัน⁴¹

จากทัศนะดังกล่าว โดยเฉพาะประโยคที่ว่า สังขาร เจตนาและกรรมจึงมีความหมายอย่างคร่าว ๆ เท่ากันนั้น แสดงให้เห็นว่าการที่เรียกชื่อแตกต่างกันไป เนื่องจาก เจตนา สังขารและกรรมมีหน้าที่ปลีกย่อยต่างกันไปบ้าง ซึ่งรายละเอียดดังกล่าวผู้วิจัยจะได้แสดงให้เห็นในหัวข้อที่กล่าวถึง เจตนากรรม และเจตนากรรมต่อไป

2.3.3 อธิษฐาน

คำว่า “อธิษฐาน” อ่านว่า อะทิตถาน, อะทิตสะถาน, มีความหมายว่า ตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, ตั้งจิตปรารถนา, ตั้งจิตขอร้องต่อสิ่งที่ตนถือว่าศักดิ์สิทธิ์เพื่อผลอย่างใดอย่างหนึ่ง⁴² การที่จะกล่าวว่า อธิษฐาน เป็นคำไวพจน์ของเจตนาอันอาจมีข้อโต้แย้งว่า คำนี้ยังปรากฏไม่ชัดเจนเท่ากับสังขารและกรรม อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่า ความหมายของอธิษฐานนั้นมีความหมายว่า “ตั้งใจ” ซึ่งหมายถึงเจตนาอยู่ด้วย พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ได้ให้ทัศนะว่า

สมาทานศีล 5 ศีล 8 ทุกวันนี้ก็สำเร็จด้วยอธิษฐานบารมีคือ ความตั้งใจมั่นในกิจอันเป็นกุศลของตนนั่นเอง ผู้ที่บวชเรียนอยู่ในพระพุทธศาสนาที่อยู่ได้นาน ๆ หรือตลอดชีวิตก็อยู่ด้วยอธิษฐานบารมี คือความตั้งใจมั่นในหน้าที่ของตนนั่นเอง ความ

⁴⁰ พระมหาศีลยาตอ (โสภณมหาเถระ), วิปัสสนาธุระ (กรุงเทพมหานคร : กองทุนธรรมจักร, 2540) น. 125.

⁴¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, น. 20.

⁴² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542, น. 1324.

ตั้งใจชื่อว่า เจตนา ถ้าตั้งใจในกิจที่ชอบเป็นบุญเป็นกุศลชื่อว่ากุศลว่ากุศลเจตนา
ถ้าตั้งใจในกรรมที่ผิดที่เป็นบาปชื่อว่า อกุศลเจตนา⁴³

คำว่า อธิษฐาน จากทศณะดังกล่าวนี้เป็นบทเทศนาเรื่อง ทสภารมีวิภาค ข้อที่ว่าด้วย
อธิษฐานบารมี ที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ได้แสดงเพื่ออธิบาย อธิษฐานบารมี
จากการศึกษาพบว่า บารมีทั้ง 10 นั้น มีคำว่า อธิษฐานเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยทุกข้อดังปรากฏใน
อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 1 ว่า

...จึงอธิษฐานทานบารมีข้อแรก กระทำให้มันแล้ว...ได้อธิษฐานศีลบารมี...อธิษฐาน
เนกขัมมบารมี...อธิษฐานปัญญาบารมี...อธิษฐานวิริยบารมี...อธิษฐานขันติบารมี
...อธิษฐานสัจจบารมี...ครั้นแล้วจึงอธิษฐานซึ่งอธิษฐานบารมี...อธิษฐานเมตตา
บารมี...อธิษฐานอุเบกขาบารมีข้อที่ 10 กระทำให้มันแล้ว...⁴⁴

การใช้คำอธิษฐานนั้นพอที่จะสรุปได้ว่า มักจะนำมาใช้ในฝ่ายกุศล กล่าวคือ ในพระ
วินัยใช้ในการอธิษฐานเครื่องบริวาร อธิษฐานเข้าพรรษา อธิษฐานปวารณา และการอธิษฐานธรรม
ในการตั้งใจให้มั่นเพื่อปฏิบัติธรรม หรือข้อวัตรอย่างใดอย่างหนึ่งที่สำคัญคือ อธิษฐานเพื่อการ
บรรลุสัมโพธิญาณ ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย

2.4 “เจตนา” กับเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า “เจตนา” เป็นลักษณะของความตั้งใจ ความตั้งใจในการกระทำ
ทั้งทางกาย (กายกรรม) ทางวาจา (วจีกรรม) และทางใจ (มโนกรรม) การกระทำที่แสดงออกทั้ง 3
ทางดังกล่าวนี้ย่อมส่งผลออกมา 3 ประการ คือ ด้านดี ด้านที่ไม่ดี และเป็นกลาง ๆ การที่จะพิจารณา
ว่าการกระทำเช่นไรจะดีหรือไม่ดีนั้น ในทางพุทธจริยศาสตร์มีวิธีการในการพิจารณาตัดสินได้ และ
องค์ประกอบหนึ่งที่จะนำมาประกอบการพิจารณาตัดสินเรื่องความดี ความชั่ว ก็คือความตั้งใจหรือ
ความตั้งใจของบุคคลที่กระทำนั้น

⁴³ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท), ทสภารมีวิภาค, (กรุงเทพมหานคร :
สหธรรมิก, ม.ป.ป.), น. 66.

⁴⁴ ขุ. อป. อ. 70/49 – 58.

2.4.1 “ความดี ความชั่ว” ในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท

ปัญหาเรื่องความดี ความชั่ว เป็นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งในทางพุทธจริยศาสตร์ สำหรับในทัศนะทางพุทธจริยศาสตร์แล้ว เมื่อกล่าวถึงความดี ความชั่ว ก็จะนึกถึงคำว่า “กุศล” “อกุศล”

คำว่า “กุศล” แปลว่า ความฉลาด ชำนาญ สบาย เอื้อหรือเกื้อกูล เหมาะ งดงาม เป็นบุญ คล่องแคล่ว ด้านโรคหรือตัดสิ่งชั่วร้ายที่น่ารังเกียจ ส่วนคำว่า “อกุศล” แปลว่า สภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศล⁴⁵ ดังนั้นสิ่งที่เป็นอกุศลจึงมีลักษณะที่ตรงข้ามกับกุศล ไม่ว่าจะเป็นความไม่ฉลาด ความไม่ชำนาญ ความไม่สบาย ความไม่งดงาม ความเป็นบาป จะเห็นว่าทั้งเรื่องของกุศลและอกุศลเป็นลักษณะอันเป็นพื้นฐานทางจิตใจก่อน หลังจากนั้นจึงแสดงผลออกมาเป็นพฤติกรรมภายนอก พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายลักษณะของกุศลเป็นหลักไว้ 4 ข้อคือ

1) อโรคยะ ความไม่มีโรค คือ สภาพจิตที่ไม่มีโรค อย่างที่เรียกกันบัดนี้ว่า สุขภาพจิต หมายถึง สภาวะหรือองค์ประกอบที่เกื้อกูลแก่สุขภาพจิต ทำให้จิตไม่ป่วยไข้ ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย เป็นจิตแข็งแรง คล่องแคล่ว สบายใช้งานได้ดี เป็นต้น

2) อนุวัชชะ ไม่มีโทษหรือไร้ตำหนิ แสดงถึงจิตสมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่เสียหาย หรือไม่มีของเสีย ไม่มัวหมอง ไม่ขุ่นมัว สะอาด เกลี้ยงเกลา เอี่ยมอ่อง ผ่องแผ้ว เป็นต้น

3) โกศลสัมมุต เกิดจากปัญญาหรือเกิดจากความฉลาด หมายถึง ภาวะที่จิตประกอบอยู่ด้วยปัญญาหรือมีคุณสมบัติต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากความรู้ความเข้าใจ สว่าง มองเห็น หรือรู้เท่าทันความเป็นจริง สอดคล้องกับหลักที่ว่ากุศลธรรมมีโยนิโสมนสิการ คือความรู้จักคิดแยกคาย หรือรู้จักทำใจอย่างฉลาดเป็นปทัฏฐาน

4) สุขวิบาก มีสุขเป็นวิบาก คือสภาพที่ทำให้มีความสุข เมื่อกุศลธรรมเกิดขึ้นในใจย่อมเกิดความสุขสบายคล่องใจในทันทีนั่นเอง ไม่ต้องรอว่าจะมีผลตอบแทนภายนอกหรือไม่ เหมือนกับว่า เมื่อร่างกายแข็งแรงไม่มีโรคเบียดเบียน (อโรคยะ) ไม่มีสิ่งสกปรกเสียหาย มลทินหรือของที่เป็นพิษมาพองพวน (อนุวัชชะ) และรู้ตัวว่าอยู่ที่มีมั่นคงปลอดภัยถูกต้องเหมาะสม (โกศลสัมมุต) ถึงจะไม่ได้เสพสุขสิ่งใดพิเศษออกไป ก็ย่อมมีความสุขสบาย ได้เสวยสุขอยู่แล้วในตัว⁴⁶

จากการที่ได้แสดงลักษณะของกุศลหรือความดีมานี้จะทำให้ทราบว่าการกุศลหรือความชั่วเป็นไปอย่างไร ซึ่งพิจารณานัยตรงข้ามกับลักษณะของกุศลหรือสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศล และ

⁴⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, น. 164.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 164.

ลักษณะของความชั่วสามารถกล่าวได้ว่า ภาวะที่มีโรคเกิดโทษ ภาวะที่จิตไม่สมบูรณ์ ปราศจากปัญญาหรือไม่มีความฉลาด มีความทุกข์เป็นผลหรือวิบาก

2.4.2 บ่อเกิดของ “ความดี ความชั่ว”

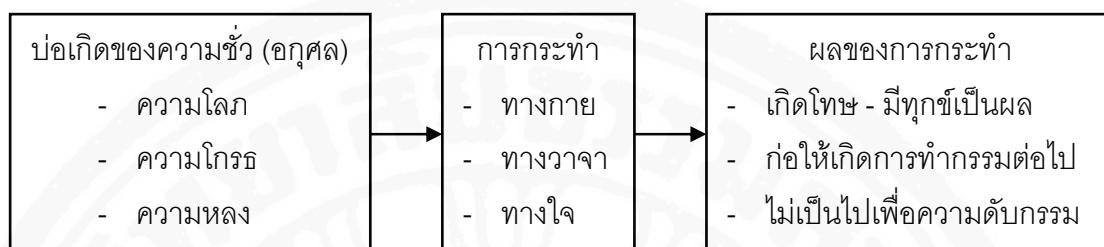
การศึกษาให้เห็นบ่อเกิดของความดี ความชั่ว จึงต้องพิจารณาจากบ่อเกิดของกุศล และอกุศล ซึ่งพิจารณาจากพุทธพจน์ต่อไปนี้

กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความโลภ เกิดแต่ความโลภ มีความโลภเป็นเหตุ มีความโลภเป็นแดนเกิดกรรมนั้นเป็นอกุศล... กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความโกรธ เกิดแต่ความโกรธ มีความโกรธเป็นเหตุ มีความโกรธเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล... กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความหลง เกิดแต่ความหลง มีความหลงเป็นเหตุ มีความหลงเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม... กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความไม่โลภ เกิดแต่ความไม่โลภ มีความไม่โลภเป็นเหตุ มีความไม่โลภเป็นแดนเกิดกรรมนั้นเป็นกุศล... กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความไม่โกรธ เกิดแต่ความไม่โกรธ มีความไม่โกรธเป็นเหตุ มีความไม่โกรธเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล... กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความไม่หลง เกิดแต่ความไม่หลง มีความไม่หลงเป็นเหตุ มีความไม่หลงเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีสุขเป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความดับกรรม กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป

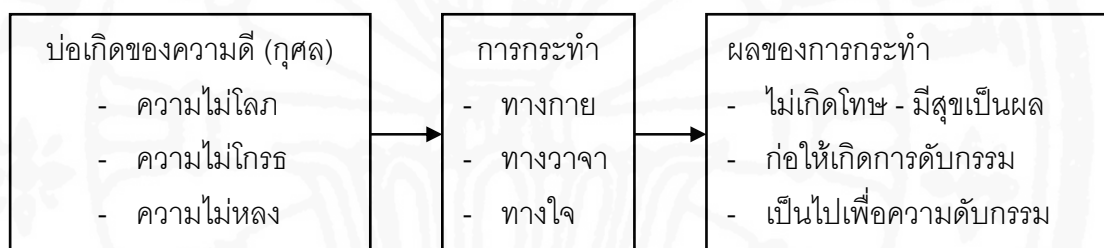
47

จากพุทธพจน์ดังกล่าวนี้เป็นการชี้ให้เห็นถึงบ่อเกิดของความชั่ว (อกุศล) และบ่อเกิดของความดี (กุศล) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า มูลเหตุที่ก่อให้เกิดความชั่วคืออกุศลมูล 3 ประการ มีความโลภ ความโกรธ และความหลง ส่วนมูลเหตุที่ก่อให้เกิดความดี เรียกว่า กุศลมูล มี 3 ประการ คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง และอาจเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ 2.1
แสดงบ่อเกิดของความชั่ว (อกุศล)

แผนภาพที่ 2.2
แสดงบ่อเกิดของความดี (กุศล)

จากแผนภาพดังกล่าว นอกจากทำให้รู้ว่าบ่อเกิดของความดีและความชั่วเกิดจากอะไรแล้ว ยังทำให้รู้ว่าบ่อเกิดของความดี และความชั่วนั้นส่งผลของการกระทำเป็นอย่างไร ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า บ่อเกิดของความดี (กุศล) คือความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง เมื่อเกิดการกระทำด้วยมูลเหตุดังกล่าวแล้วส่งผลให้ไม่เกิดโทษ มีความสุข ก่อให้เกิดการดับกรรม กล่าวคือไม่ก่อให้เกิดกรรมจากกิเลสอีกต่อไป และบ่อเกิดของความชั่ว (อกุศล) คือความโลภ ความโกรธ และความหลง เมื่อเกิดการกระทำด้วยมูลเหตุดังกล่าวแล้ว ส่งผลให้เกิดโทษ มีความทุกข์ ก่อให้เกิดกรรมต่อไป กล่าวคือ เมื่อมีกิเลสก็ส่งผลให้เกิดการกระทำ เมื่อการกระทำ (กรรม) เกิดขึ้น จึงเป็นวิบากคือผลของการกระทำจะเป็นลักษณะของวิบากะ คือ กิเลส กรรม และวิบาก

จะเห็นว่าความดีที่ได้กล่าวนี้เป็นความดีที่เกิดจากมูลเหตุของการไม่มีกิเลสที่เป็นไปเพื่อความดับกรรม เมื่อเกิดคำถามว่าคนธรรมดาทั่วไปที่มีพระพุทธอรุณบุคคลระดับสูงคือพระอรหันต์สามารถสร้างความเป็นลักษณะนี้ได้หรือไม่ ในเรื่องนี้ผู้วิจัยมีทัศนะว่า แม้ว่าบุคคลทั่วไปยังไม่สามารถกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไป แต่ถ้าขณะที่เกิดการกระทำนั้นไม่มีมูลเหตุหรือการกระทำนั้นไม่เกิดจากอำนาจของความโลภ ความโกรธ และความหลง เราก็เรียกว่าความดี แต่อาจเรียกว่าเป็นความดีของกัลยาณชน มีใจความดีในระดับของอริยชน

2.4.3 หลักธรรมสำหรับเป็นเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท

สำหรับประเด็นที่สำคัญจะได้กล่าวต่อไปนี้เป็นประเด็นของการใช้หลักธรรมเพื่อนำมาประกอบการพิจารณาการตัดสินทางด้านจริยธรรมหรือความดีความชั่วโดยมีเจตนาประกอบอยู่ด้วย ในพุทธจริยศาสตร์มีหลักธรรมหลายประการด้วยกันที่จะยกมาประกอบการพิจารณาในการตัดสินทางจริยธรรม ซึ่งจะได้กล่าวถึงหลักธรรมที่เกี่ยวข้องต่อไป

2.4.3.1 การใช้หลักอริปไตย

ในการตัดสินทางจริยธรรมโดยการพิจารณาว่าการกระทำอย่างไรดีหรือไม่ดี ใช้เกณฑ์ 3 ประการที่เรียกว่า อริปไตย (ความเป็นใหญ่) 3 คือ อัตตาริปไตย ความมีตนเป็นใหญ่ โลการิปไตย ความมีโลกเป็นใหญ่ ธรรมาริปไตย ความมีธรรมเป็นใหญ่⁴⁸ หลักอริปไตยทั้ง 3 ประการ สามารถประยุกต์ใช้ในการตัดสินจริยธรรมซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไป

ก. อัตตาริปไตย

อัตตาริปไตย คือ เกณฑ์การพิจารณาถือเอาความคิดเห็นของตนเองเป็นที่ตั้งมากกว่าความคิดเห็นของผู้อื่น นั่นก็คือเป็นการพิจารณาตัดสิน โดยถือเอาตนหรือเฉพาะที่ตนเองสนใจเป็นใหญ่ ฉะนั้นการตัดสินตามหลักอัตตาริปไตยนี้อาจมีทั้งผลดีและผลเสีย เพราะอคติประจำตัวอาจจะทำให้บุคคลตัดสินการกระทำต่าง ๆ ที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม และสอดคล้องตามหลักสากลนิยม แปรผันกลับกลายเป็นผิดไปได้

ข. โลการิปไตย

โลการิปไตย คือ เกณฑ์การตัดสินที่ใช้โลกเป็นหลัก “โลก” ในที่นี้หมายถึงคนอื่น ๆ หรือสังคม ซึ่งตรงข้ามกับ “อัตตา” หรือตนเอง โลการิปไตย จึงเป็นการตัดสินความถูกต้องของการกระทำต่าง ๆ โดยอาศัยความนิยมของคนอื่น ๆ มาเป็นหลักและกฎเกณฑ์การตัดสินของบุคคลอื่น ๆ ก็ย่อมขึ้นกับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในสังคม โลการิปไตยจึงแตกต่างจากอัตตาริปไตย ผู้ตัดสินย่อมมีความโน้มเอียงที่จะปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับมาตรฐาน หรือขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ อันเป็นที่ยอมรับของสังคม แต่อย่างไรก็ตาม โลการิปไตยก็ยังไม่ถือว่าเป็นเกณฑ์ที่ตัดสินความถูกต้องได้ เพราะสิ่งใดที่สังคมหนึ่งยอมรับว่าดีหรือถูกต้อง สังคมอื่นอาจจะไม่ยอมรับก็ได้

ค. ธรรมาริปไตย

ธรรมาริปไตย คือ เกณฑ์หรือมาตรการที่สำคัญสำหรับตัดสินความถูกต้องทั้งหลาย มาตรการนี้ขึ้นอยู่กับเหตุผลและความชอบธรรม หลักเกณฑ์ธรรมาริปไตยนี้เป็นหลักเกณฑ์การ

⁴⁸ ที. ปา. 16/228/176.

ตัดสินใจดี ผิดถูก ชอบด้วยเหตุผลเพราะว่า การกระทำดีตามหลักธรรมาธิปไตยถือความถูกต้องเป็นใหญ่ ไม่ยึดข้อมูลของตนเองหรือความนิยมของสังคมเป็นหลัก ดังนั้น บุคคลที่เชื่อธรรมาธิปไตยเป็นหลักจึงกระทำความดีได้ เพราะตระหนักว่าเป็นการกระทำเพื่อความดีโดยเฉพาะ และการกระทำตามหลักธรรมาธิปไตยนี้ เกิดจากแรงจูงใจภายในคือกุศลธรรมอันมี อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นมูลการทำความดี ตามหลักนี้ ไม่สนใจในคำสรรเสริญหรือติเตียนใด ๆ แต่เป็นการกระทำตามความชอบธรรม⁴⁹

การใช้หลักอธิปไตยทั้ง 3 ประการนี้ เป็นเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรม แม้ว่าจะเป็นอัตตาธิปไตย หรือโลกาธิปไตย กล่าวคือ การตัดสินความดีความชั่ว ไม่ว่าจะใช้หลักการโดยคนเพียงคนเดียว หรือคนในสังคมเป็นส่วนใหญ่ก็ตาม หากว่าบุคคลหรือสังคมนั้น ๆ ประกอบด้วยธรรม กล่าวคือประกอบด้วยเจตนาที่เกิดจากกุศลมีเหตุผลและปัญญากำกับอยู่ด้วย หรือใช้หลักธรรมาธิปไตยเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย การตัดสินความดีความชั่วก็ย่อมเป็นไปโดยชอบธรรมเช่นเดียวกัน

2.4.3.2 การใช้หลักนิยาม 5

เกณฑ์การตัดสินความดีความชั่ว โดยการพิจารณาจากกฎของธรรมชาติหรือที่เรียกว่านิยาม 5 คือ อุดุนิยาม พิชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม ธรรมนิยาม⁵⁰ ซึ่งนิยามบางประการอาจไม่เกี่ยวข้องกับเกณฑ์ตัดสินการกระทำของมนุษย์โดยตรง แต่มีบางประการที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรง ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องเจตนาด้วยคือกรรมนิยาม ดังจะได้กล่าวต่อไป

ก. อุดุนิยาม

อุดุนิยาม กฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ โดยเฉพาะความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น ลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล ฝนตกฟ้าร้อง การที่ดินน้ำปยุช่วยให้ต้นไม้งาม การที่คนไอหรือจาม การที่สิ่งทั้งหลายผุพังเน่าเปื่อย ความผันแปรที่เนื่องด้วยความร้อนหรืออุณหภูมิต

ข. พิชนิยาม

พิชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือที่เรียกว่าพันธุ์กรรม เช่น หลักความจริงที่ว่าหว่านพืชเช่นไรก็ได้ผลเช่นนั้น มะม่วงก็ออกผลเป็นมะม่วง

⁴⁹ ดูคำอธิบายใน เดือน คำดี, พุทธปรัชญา (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2534), น. 148 – 149.

⁵⁰ ที. ม. อ. 2/34.

ค. จิตตนิยาม

จิตตนิยาม ภาวะธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เช่น เมื่ออารมณ์ (สิ่งเร้า) กระแทบประสาท จะมีการรับรู้เกิดขึ้น จิตจะทำงานอย่างไร คือมีความเคลื่อนไหวแห่งภวังคจิต ภวังคจิตขาดตอน แล้วมีอาวัชชนะ แล้วมีความได้เห็น การได้ยิน ฯลฯ มีสัมปฏิจจันนะ สันติระนะ ฯลฯ หรือเมื่อจิตที่มีคุณสมบัติอย่างนี้เกิดขึ้น จะมีเจตสิกอะไรบ้างประกอบได้ หรือประกอบไม่ได้

ง. กรรมนิยาม

กรรมนิยาม ภาวะธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการก่อการกระทำและการให้ผลของการกระทำ หรือพูดให้จำเพาะลงไปอีกว่า กระบวนการแห่งเจตจำนงหรือความคิดปรุงแต่ง สร้างสรรค์ต่าง ๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปอันสอดคล้องสมกัน เช่น ทำกรรมดี มีผลดี ทำกรรมชั่ว มีผลชั่ว

จ. ธรรมนิยาม

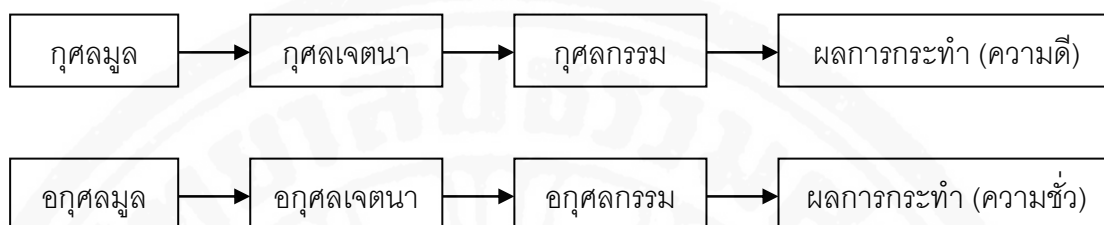
ธรรมนิยาม ภาวะธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกว่า ความเป็นไปตามธรรมดา เช่นว่าสิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เป็นธรรมดา คนย่อมมีความเกิดแก่เจ็บตายเป็นธรรมดา ไม่ว่าพระพุทธรูปจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ย่อมเป็นธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่เป็นสภาพไม่เที่ยง ถูกปัจจัยบีบคั้น และไม่เป็นอัตตา เป็นต้น⁵¹

ในบรรดานิยามทั้ง 5 ประการนี้ เรื่อง กรรมนิยามมีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับจิตตนิยาม โดยเฉพาะในเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ ดังนั้นการพิจารณาเกณฑ์ตัดสินด้วยกรรมนิยาม จึงพิจารณาจากเจตนาของการกระทำกรรมกล่าวคือ การกระทำที่มีมูลเหตุมาจากกุศลเจตนา การกระทำนั้นก็เป็นกุศลกรรม ผลที่เกิดขึ้นก็เป็นการกระทำที่ดี ตัวการกระทำที่เกิดจากมูลเหตุมาจากอกุศลเจตนา การกระทำนั้นก็เป็นอกุศลกรรม ผลที่เกิดขึ้นก็จะเป็นความชั่ว มูลเหตุดังกล่าวนี้เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า กุศลเจตนาเกิดจากกุศลมูล คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง ส่วนอกุศลเจตนาเกิดจากอกุศลมูล คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ดังที่ได้กล่าวแล้วในเรื่องบ่อเกิดแห่งความดี ความชั่ว และเขียนเป็นแผนภาพได้ คือ

⁵¹ ดูคำอธิบายในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, น. 152 – 153.

แผนภาพที่ 2.3

แสดงบ่อเกิดของการทำกรรมและผลของการกระทำ

2.4.3.3 การใช้หลักในเกสปปตสูตร

ใน เกสปปตสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลามะหรือประชาชนชาวเกสปปัตตนิคม โดยพระสูตรดังกล่าวเป็นที่รู้จักกันว่าพระพุทธเจ้าแสดงถึงหลักความเชื่อ แต่มีข้อความที่ปรากฏในบางตอน สามารถนำมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจทางด้านจริยธรรมได้ ดังข้อความต่อไปนี้

...เมื่อใดท่านพึงรู้ด้วยตนเองนั่นแล้วว่าธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ใครประพฤติกปฏิบัติให้เต็มที่แล้วเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เพื่อความทุกข์ดังนี้ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสีย...เมื่อใดท่านพึงรู้ด้วยตนเองนั่นเทียวว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครประพฤติกปฏิบัติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข ดังนี้ ท่านควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้นอยู่⁵²

สาระสำคัญของพระสูตรนี้มีความเชื่อมโยงในเรื่องการกระทำที่มีมูลเหตุมาจากเรื่องกุศลกับอกุศล แต่มีประเด็นที่เพิ่มเข้ามา อย่างการกระทำที่ผู้รู้หรือบัณฑิตจะมีการติเตียนหรือสรรเสริญ และสามารถสรุปประเด็นของการกระทำที่ไม่ดีได้ ดังนี้

- 1) การกระทำที่เป็นอกุศล
- 2) การกระทำที่ก่อให้เกิดโทษ
- 3) การกระทำที่ผู้รู้หรือบัณฑิตติเตียน
- 4) การกระทำที่มีการประพฤติกปฏิบัติมากแล้วไม่เป็นประโยชน์และเป็นความทุกข์

⁵² อจ. ติก. 34/505/339 – 342.

ทั้ง 4 ประการนี้สามารถวินิจฉัยได้ว่าเป็นการกระทำที่ชั่ว เนื่องจากมีอกุศลเป็นมูล เป็นไปเพื่อการเบียดเบียนตนเองและบุคคลอื่น ก่อให้เกิดโทษ ผู้รู้ดีเตียน หาประโยชน์มิได้ มีความทุกข์ ส่วนข้อวินิจฉัยว่าเป็นการกระทำที่ดี มีนัยตรงข้ามกับ 4 ข้อดังกล่าวนี้คือ

- 1) การกระทำที่เป็นกุศล
- 2) การกระทำที่ไม่ก่อให้เกิดโทษ
- 3) การกระทำที่ผู้รู้หรือบัณฑิตสรรเสริญ
- 4) การกระทำที่มีการประพฤติปฏิบัติให้มากแล้วเป็นไปเพื่อประโยชน์และเป็น

ความสุข

เกณฑ์พิจารณาตัดสินความดีความชั่วทั้ง 4 ข้อที่สรุปจากเกสปุตตสูตรนี้ เมื่อศึกษาดูแล้วจะเห็นว่า เป็นเกณฑ์ตัดสินที่อาศัยปัจจัยภายในและภายนอก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ใช้เกณฑ์ตัดสินทั้งในส่วนมูลเหตุของการกระทำและผลของการกระทำ ถ้าจะกล่าวในประเด็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกนั้นคือ การที่ตัดสินใจกระทำยอมเกิดจากแรงจูงใจภายในที่เป็นส่วนดี คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง หรือที่เรียกว่าเกิดจากแรงจูงใจที่เป็นกุศล ส่วนที่ไม่ดีคือความโลภ ความโกรธ และความหลง หรือที่เรียกว่า เกิดจากแรงจูงใจที่เป็นอกุศล นี่คือนิยามของปัจจัยภายใน ในกรณีของปัจจัยภายนอกที่ชัดเจนที่ใช้ตัดสินการกระทำจากพระสูตรนี้คือข้อที่ว่าผู้รู้หรือบัณฑิตสรรเสริญ ในประเด็นนี้อาจมีปัญหาคือผู้รู้หรือบัณฑิตสรรเสริญนี้เอาอะไรมาเป็นเครื่องวัดว่าบุคคลใดเป็นผู้รู้หรือบัณฑิต ภาษาบาลีใช้คำว่า “อนุนิจฺจวิญญู”⁵³ หมายถึง วิญญูชนผู้ใคร่ครวญดี จึงดีเตียนหรือว่าสรรเสริญ จะให้การยอมรับหรือไม่ยอมรับ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า จุดมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงนี้น่าจะอยู่ในระดับอริยบุคคลและในระดับสูงคือพระอรหันต์ แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณานำประเด็นนี้มาประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน คนที่มีคุณธรรมจริยธรรมอันเป็นที่ยอมรับของบุคคลในสังคม ก็อาจเรียกบุคคลเช่นนี้ว่า ผู้รู้หรือบัณฑิตได้

อีกกรณีหนึ่งที่ได้จากเกณฑ์การตัดสินความดีความชั่วจากพระสูตรนี้คือการพิจารณาจากมูลเหตุของการกระทำ คือ พิจารณาจากการกระทำนั้นว่าเกิดจากมูลเหตุของกุศลหรืออกุศล ซึ่งเป็นประเด็นหลักในการพิจารณาตัดสินปัญหาความดีความชั่ว แต่อาจมีข้อโต้แย้งว่าเรื่องมูลเหตุกุศลอกุศลเป็นเรื่องภายในของผู้ที่กระทำแต่ละคน เป็นการยากสำหรับบุคคลอื่นที่จะมาตัดสินปัญหาในเรื่องนี้ได้ จริงอยู่ว่าการใช้บุคคลอื่นมาตัดสินเรื่องบ่อเกิดหรือมูลเหตุของการทำดีทำชั่วเป็นสิ่งที่ยาก แต่ปัญหานี้ผู้ที่กระทำรู้ดีที่สุด จึงเป็นลักษณะของปัจเจกบุคคล ซึ่งสามารถที่

⁵³ อนุนิจฺจ แปลว่า ใคร่ครวญแล้ว, วิญญูได้แก่บัณฑิต ดูใน อภ. พุท. 33/264/341 และ อภ. พุท. อ. 33/341.

จะรู้ดีว่าตนเองทำอะไรดังที่ตนว่า “ความผิดหรือความถูกต้องทางศีลธรรม ย่อมได้รับการตัดสินจากตัวบุคคลผู้ทำนั่นเอง ซึ่งบุคคลนั้นต้องเป็นผู้มีเหตุผล และอุดมคติทางศีลธรรมสูงส่งจึงจะสามารถเป็นผู้ตัดสินทางศีลธรรมได้”⁵⁴

แต่อย่างไรก็ตามในทางพุทธจริยศาสตร์ เกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมมิได้พิจารณาในแง่เดียว ดังตัวอย่างในพระสูตรดังที่กล่าวนี้ สามารถตอบปัญหานี้ได้คือพิจารณาจากผลของการกระทำด้วยการกระทำนั้นเป็นไปเพื่อเบียดเบียนหรือโทษต่อตนและบุคคลอื่นหรือไม่ และการกระทำนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์นำความสุขหรือความทุกข์มาให้ สำหรับกรณีของการใช้ผลของการกระทำ โดยการพิจารณาว่าการกระทำนั้นเป็นไปเพื่อการเบียดเบียนตนเองและบุคคลอื่นหรือไม่ รองศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา ได้อธิบายไว้ดังนี้

พุทธศาสนามีคำอธิบายถึงเกณฑ์ในการกำหนดว่าพฤติกรรมหรือการกระทำเช่นใดจึงจะจัดว่าผิดศีลธรรมในพุทธศาสนาว่า หากการกระทำหรือพฤติกรรมนั้นเบียดเบียนผู้อื่นก็ดี เบียดเบียนตนเองก็ดี หรือเบียดเบียนทั้งผู้อื่นและตนเองก็ดี การกระทำหรือพฤติกรรมนั้นถือว่าผิดศีลธรรม (คือเป็นบาป) เกณฑ์ดังกล่าวนี้ถือได้ว่าเป็นเกณฑ์พื้นฐานที่สามารถใช้ตรวจสอบคำสอนของพุทธศาสนา ส่วนที่กล่าวถึงความผิดศีลธรรมทั้งหมด⁵⁵

ทัศนะดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นเกณฑ์ตัดสินด้านจริยธรรมหลังจากที่ได้แสดงพฤติกรรมออกไปแล้ว จึงเป็นการตัดสินจากผลของการกระทำ ซึ่งสามารถตัดสินได้ไม่ยากเหมือนกับการตัดสินมูลเหตุที่เกิดจากภายในคืออกุศลและอกุศล

2.4.3.4 การใช้หลักการพิจารณาลักษณะคนพาล บัณฑิต

การใช้หลักการพิจารณาลักษณะของบุคคลว่าคนใดเป็นคนพาลหรือเป็นบัณฑิตเป็นอีกวิธีการหนึ่ง ซึ่งนำมาใช้เป็นเกณฑ์ได้ว่าลักษณะเช่นใด จึงเรียกว่าคนพาลหรือว่าบัณฑิต พิจารณาจากข้อความต่อไปนี้

...คนพาลมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด บัณฑิตมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด ต่างก็ปรากฏแจ่มชัดด้วยความประพฤติของตน ผู้ประกอบด้วยกรรม 3 ประการ พึงทราบว่าเป็นพาล คือ ด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต...ผู้ประกอบด้วยกรรม 3 ประการ

⁵⁴ ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, จริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520), น. 14.

⁵⁵ สมภาร พรมทา, พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), น. 355.

พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต...ลักษณะของบัณฑิต
เครื่องหมายของบัณฑิต แนวความประพฤติของบัณฑิต มี 3 ประการ ดังนี้
กล่าวคือ บัณฑิตเป็นผู้มีปกติคิด ความดี มีปกติพูดถ้อยคำดี มีปกติทำการดี...ผู้
ประกอบด้วยธรรม 3 ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต กล่าวคือตั้งปัญหาโดยแยบ
คาย แก้ปัญหาโดยแยบคาย และเมื่อคนอื่นแก้ปัญหาได้แยบคาย ด้วยถ้อยคำกลม
กล่อม สละสลวย ได้เหตุได้ผล ก็อนุโมทนา⁵⁶

จากพระสูตรนี้เป็นการพิจารณาว่าคนพาลมีลักษณะอย่างไร บัณฑิตมีลักษณะ
อย่างไร การใช้ลักษณะการพิจารณานี้เป็นการสังเกตหรือดูจากการกระทำเป็นเกณฑ์ กล่าวคือ
พฤติกรรมหรือความประพฤติที่เป็นไปในลักษณะของกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เป็นคนพาล
หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า บุคคลที่ประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ เรียกว่าคนพาล ส่วน
ลักษณะของบัณฑิตสามารถสรุปได้ดังนี้

- 1) ประพฤติดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ หรือคิดดี พูดดี กระทำที่ดี
- 2) มีวิธีในการจัดการกับปัญหาที่ดีและยินดีต่อคนที่มีความประพฤติเช่นนี้

แม้ว่าวิธีการตัดสินการกระทำได้จำแนกออกเป็นหลายประการดังที่ได้กล่าวแล้วจะเห็น
ได้ว่าแต่ละประการก็มุ่งไปที่มูลเหตุของการกระทำ ลักษณะของการกระทำ และผลของการกระทำ
ส่วนบางประการได้เพิ่มประเด็นเข้ามา นั่นก็คือการที่ได้รับการยอมรับหรือไม่ยอมรับและการติ
เตียนหรือสรรเสริญจากผู้รู้หรือนักปราชญ์ หรืออาจกล่าวได้ว่าวิธีการตัดสินการกระทำใช้เกณฑ์
ตัดสิน 2 ประการ คือ เกณฑ์หลัก โดยพิจารณาจากมูลเหตุของการกระทำ (กุศล อกุศล) และเกณฑ์
ร่วม โดยการใช้มนธรรมตลอดถึงผลของการกระทำ ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้
สรุปไว้ ดังนี้

ก. เกณฑ์หลัก

ตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรืออกุศลโดย

- (1) พิจารณามูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ
หรือเกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ
- (2) พิจารณาตามสภาวะว่า เป็นสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย
ไร้โรค ปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต
ช่วยให้กุศลธรรม (สภาพที่เกื้อกูล) ทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลงหรือ
ทำให้กุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

⁵⁶ อจ. ติก. 34/441 – 444/5 – 11.

ข. เกณฑ์ร่วม

(1) ไข้โมธรรม คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองพิจารณาว่าการที่กระทำนั้นตนเองติเตียนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่

(2) พิจารณาความยอมรับของวิญญู หรือนักปราชญ์หรือบัณฑิตชนว่าเป็นสิ่งที่วิญญูยอมรับหรือไม่ ขึ้นชมสรรเสริญ หรือตำหนิติเตียน

(3) พิจารณาลักษณะและผลของการกระทำต่อตนเอง ต่อผู้อื่น เป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น⁵⁷

ส่วนรองศาสตราจารย์ ดร.วัชร งามจิตรเจริญ ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับเกณฑ์ในการตัดสินการกระทำ (กรรม) ไว้ดังนี้

1) เหตุเกิดของเจตนาหรือแรงจูงใจ

เจตนาจะเป็นกุศลหรืออกุศลขึ้นอยู่กับเหตุที่มากระตุ้นให้เกิดเจตนา นั้น ๆ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือแรงจูงใจที่มากระตุ้นให้เกิดเจตนา นั้น ๆ แรงจูงใจที่ทำให้เกิดกุศลเจตนา ก็คือกุศลมูล 3 คือ อโลภะ (ความไม่โลภ) อโทสะ (ความไม่โกรธ) และอโมหะ (ความไม่หลง) ซึ่งกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ ความเสียสละ ความเมตตา ความกรุณา ความมีสติ และความรู้ตัวทั่ว ส่วนแรงจูงใจที่ทำให้เกิดอกุศลเจตนา ก็คืออกุศลมูล 3 คือ โลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) ซึ่งกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือความทะยานอยาก ความอิจฉาริษยา ความโกรธแค้นไม่พอใจและความลุ่มหลงมกมาย

2) ผลของการกระทำ

การจะตัดสินว่ากรรมใดเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว อาจใช้วิธีดูที่ผลลัพธ์ที่เกิดจากการกระทำนั้น ๆ เช่น การฆ่าสัตว์เป็นอกุศลเพราะเกิดการเบียดเบียนสัตว์ ทำให้สัตว์เจ็บปวดและเสียชีวิต นอกจากนั้น ผลของการกระทำที่เกี่ยวกับสภาพทางจิตของผู้กระทำเองก็สามารถนำมาเป็นเกณฑ์ตัดสินได้ คือ ถ้ากรรมใดกระทำแล้วทำให้จิตใจเพิ่มพูนคุณลักษณะที่ไม่ดี เช่น ความอาฆาตและความยึดติด ซึ่งเป็นเหตุทำให้บุคคลทำชั่วหรือทำให้เกิดความทุกข์ตามมา ก็จัดได้ว่าเป็นกรรมชั่ว แต่ถ้ากรรมใดกระทำแล้วทำให้จิตใจเพิ่มพูนคุณลักษณะที่ดี เช่น ความเมตตา และความปล่อยวาง ซึ่งเป็นเหตุทำให้บุคคลทำความดีและได้รับความสุข กรรมนั้นก็จัดเป็นกรรมดี เพราะคุณลักษณะของจิตเหล่านี้ก็คือสังขารหรือสภาพจิตที่เป็นกุศลหรืออกุศลเช่นเดียวกับแรงจูงใจนั่นเอง

⁵⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, น. 179.

3) คำสอนของผู้รู้

คำสอนรวมทั้งคำติเตียนหรือสรรเสริญของผู้รู้แล้วคือพระพุทธเจ้า รวมถึงเหล่าสาวกผู้สืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ถือว่าเป็นเกณฑ์เสริมที่เรานำมาช่วยตัดสินประเภทของกรรมได้

4) การเอาใจเขามาใส่ใจเรา

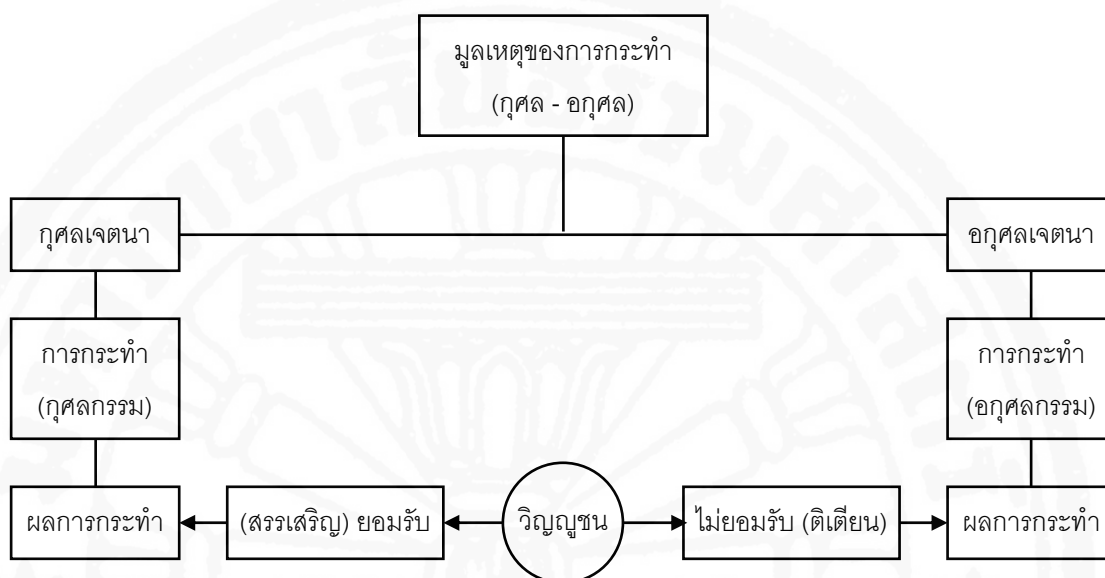
การเอาความรู้สึกของคนอื่นมาเทียบเคียงกับความรู้สึกของตนเองว่า ถ้าเราถูกกระทำในลักษณะอย่างนั้นเราจะพอใจหรือไม่ เราจะเป็นทุกข์หรือเป็นสุข หากเราพอใจหรือเป็นสุขที่ได้รับการกระทำเช่นนั้น การกระทำนั้นก็น่าจะเป็นกรรมดี หากเราไม่พอใจหรือเป็นทุกข์ก็น่าจะเป็นกรรมไม่ดี การเทียบเคียงนี้ก็สามารถนำมาเป็นเกณฑ์อย่างง่าย ๆ ได้เกณฑ์หนึ่ง แม้จะไม่แน่นอนว่าเราจะมีความรู้สึกตรงกับบุคคลอื่นเสมอไป แต่ส่วนใหญ่มักจะคล้ายคลึงกัน⁵⁸

จากทัศนะเกี่ยวกับการตัดสินการกระทำดังที่กล่าวนี้มีความคล้ายกันและมีประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือประเด็นที่ว่า การเอาใจเขามาใส่ใจเราตามที่รองศาสตราจารย์ ดร.วัชร งามจิตระเจริญ นำเสนอ เมื่อนำประเด็นนี้มาใช้กับศีล 5 ก็อาจใช้แนวคิดที่ว่า เรามีความรักชีวิต มีความรักในทรัพย์สินสมบัติ มีความรักครอบครัว ไม่ปรารถนาจะให้บุคคลอื่นมาโกหกหลอกลวง ราคาสติสัมปชัญญะของตนเอง เรามีความรู้สึกอย่างไร บุคคลอื่นก็มีความรู้สึกอย่างนั้นเช่นเดียวกัน นี่เป็นลักษณะของการเอาใจเขามาใส่ใจเรา เป็นการสร้างมโนธรรมให้เกิดขึ้นในจิตใจ ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในการใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินการกระทำ

เพื่อทำให้ความเข้าใจง่ายขึ้น การพิจารณาเกณฑ์การตัดสินการกระทำความดีความชั่ว ตามทัศนะทางพุทธจริยศาสตร์ สามารถเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

⁵⁸ วัชร งามจิตระเจริญ, “พุทธศาสนาเถรวาท” เอกสารประกอบการสอนวิชาพุทธศาสนาเถรวาท (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2545), น. 126 – 127. (อัดสำเนา)

แผนภาพที่ 2.4
แสดงการตัดสินจริยธรรมทางพุทธจริยศาสตร์

2.4.4 ประเด็นปัญหาทางจริยธรรม

สำหรับประเด็นที่จะได้พิจารณาต่อไปนี้เป็นปัญหาที่อาจเกิดขึ้นจากเกณฑ์การตัดสินทางจริยธรรม ซึ่งมักจะมีการกล่าวถึงว่า ในกรณีที่ผลของการกระทำไม่สอดคล้องกับมูลเหตุหรือเจตนาของผู้กระทำ กรณีเช่นนี้ในทางพุทธจริยศาสตร์ จะอธิบายปัญหานี้อย่างไร เช่น มีเจตนาดีแต่ผลออกมาไม่ดี หรือเจตนาชั่วแต่ผลการกระทำออกมาดีตามที่คนทั่วไปมักจะนำมาคิดหรือถกเถียงกัน ที่จะใช้แนวทางพุทธจริยศาสตร์ไปใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินได้อย่างไร ซึ่งจะได้พิจารณาในประเด็นดังกล่าวต่อไป

2.4.4.1 กรณีผลของการกระทำไม่สอดคล้องกับมูลเหตุหรือเจตนาของผู้กระทำ

ในการกระทำบางอย่างผลลัพธ์ของการกระทำอาจไม่เป็นไปตามเจตนาของผู้กระทำ เช่น เจตนาของผู้กระทำเป็นกุศล แต่ผลของการกระทำกลับเป็นไปในทางลบหรือผลออกมาไม่ดี และเจตนาของผู้กระทำเป็นอกุศล แต่ผลของการกระทำกลับเป็นไปในทางบวกหรือผลออกมาดี ซึ่งพิจารณาได้ดังนี้

ก. เจตนาดีแต่ผลออกมาไม่ดี

ก ได้ไปที่วัดแห่งหนึ่ง บริเวณหน้าวัดมีการนำสัตว์ชนิดต่าง ๆ มาขายเพื่อให้นักชื้อไปปล่อย ก จึงตัดสินใจซื้อปลาและได้นำไปปล่อยในลำคลองแห่งหนึ่ง ซึ่งเวลาต่อมาปลานั้นได้ตายโดยที่ ก ไม่รู้ว่าน้ำในลำคลองนั้นมีการปล่อยสารพิษลงไป

ข. เจตนาร้ายแต่ผลออกมาดี

ก ได้นำยาชนิดหนึ่งซึ่งเข้าใจว่าเมื่อสุนัขกินเข้าไปแล้วจะทำให้ตาย ก จึงได้นำยานั้นผสมกับอาหารแล้วนำไปให้สุนัขจรจัดบริเวณหน้าบ้านกินเพื่อต้องการให้สุนัขนั้นตาย แต่ผลปรากฏว่ายาที่ ก เข้าใจว่าเป็นยาพิษกลับมีผลดีกับสุนัขคือสามารถรักษาโรคเรื้อรังของสุนัขได้

จากการที่ได้ยกตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่า กรณีแรกเจตนาดีแต่ผลออกมาไม่ดี กล่าวคือการที่ ก ตัดสินใจซื้อปลาไปปล่อย ซึ่งเกิดขึ้นจากเจตนาดี เป็นกุศลเจตนา (แม้ว่า ก จะหวังผลในการสะเดาะเคราะห์ตามที่บางคนกระทำกัน) แต่ผลออกมาทำให้ปลานั้นตาย เมื่อพิจารณาตามทัศนะทางพุทธจริยศาสตร์แล้ว ถ้าหากว่า ก มีกุศลเจตนา คือ มิได้ตั้งใจ หรือจงใจที่จะให้ปลานั้นตาย ก็มีได้ล่วงละเมิดศีลข้อปาณาติบาต ตามเกณฑ์ตัดสินจากข้อวินิจฉัยศีลข้อปาณาติบาต ในเรื่องเกณฑ์พิจารณาศีล 5 และเมื่อวิเคราะห์การกระทำของ ก จะพบว่า ก อาจมีจุดบกพร่องทางด้านสติปัญญา คือ ก มีอวิชชา ความไม่รู้ ความไม่รอบคอบว่าน้ำในลำคลองนั้นจะมีสารพิษเจือปนอยู่หรือไม่

กรณีของเจตนาร้ายแต่ผลดีหรือออกมาดี ข้อนี้เป็นความชัดเจนว่า ก มีอกุศลเจตนา ซึ่งอาจเกิดจากโทสะที่สุนัขจรจัดมาทำความเดือดร้อนให้ ดังนั้นการกระทำของ ก จึงสำเร็จเป็นอกุศลซึ่งเป็นมูลเหตุของการกระทำ แม้ว่าผลออกมาจะไม่ได้เป็นไปตามความคาดหวังของ ก ก็ตาม เนื่องจากการตัดสินความดีความชั่วเป็นเรื่องคุณค่าที่เกิดขึ้นดังทัศนะว่า

เนื่องจากกุศลกรรมและอกุศลกรรมหรือความดีและความชั่วในทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาทเป็นเรื่อง “คุณค่า” (Value) ที่มีจริงอย่างภววิสัย (Objective) คือไม่ขึ้นอยู่กับความเข้าใจของผู้กระทำ ดังนั้น ถ้ากรรมนั้นเป็นกรรมชั่ว แม้จะเข้าใจว่าเป็นกรรมดี ทำลงไปก็เป็นกรรมชั่วอยู่ดี⁵⁹

ข้อที่จะได้สังเกตอีกประการหนึ่งในเรื่องเจตนาไม่สอดคล้องกับผลของการกระทำ ซึ่งผู้วิจัยแยกออกเป็นผล 2 ประเภท คือ ผลภายในกับผลภายนอก การที่กล่าวว่า ผลการกระทำไม่สอดคล้องกับเจตนา หรือเจตนาไม่สอดคล้องกับผลของการกระทำที่ได้กล่าวนั้นเป็นผลภายนอก คือ ผลที่เกิดขึ้นหลังจากแสดงพฤติกรรมออกไปแล้ว สมมติว่า ก พบกระเป๋าสตางค์เงินซึ่งตกอยู่ จึงเก็บไว้

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 126.

และนำไปฝากไว้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจ เจตนาของ ก เพื่อต้องการให้เจ้าของรับคืนไป การกระทำของ ก จึงถือว่าเป็นกุศลเจตนา คุณค่าของความดีได้สำเร็จแล้ว นี่เป็นลักษณะของผลที่เกิดขึ้นที่เราเรียกว่าคุณค่าของความดีและถือว่าผลที่เกิดขึ้นทำให้ ก มีความสบายใจ เพราะได้ช่วยให้บุคคลอื่นได้กระป๋องกลับคืน แต่ภายหลัง ก ได้ทราบว่า กระป๋องนั้นมิได้ส่งกลับคืนเจ้าของ แต่เจ้าหน้าที่ตำรวจเก็บไว้เสียเอง กรณีนี้แสดงว่าเจตนาของ ก มิได้เป็นไปตามความคาดหวัง คือ ผลที่เกิดขึ้นไม่สอดคล้องกับเจตนา ผลลักษณะเช่นนี้ เรียกว่า ผลภายนอก

จึงเกิดคำถามว่าการกระทำของ ก ดังที่กล่าวนี้จัดว่าเป็นความดีได้หรือยัง ในทางพุทธจริยศาสตร์ จึงย้อนไปดูมูลเหตุของการกระทำคือเจตนาตนเอง ซึ่งเจตนาเกิดจากกุศล ดังนั้น “แรงจูงใจและเจตนามีความสำคัญเป็นอันดับแรกและเป็นตัวกำหนดหรือชี้ให้เห็นว่าการกระทำนั้น ๆ ถูกหรือผิด” ⁶⁰

2.5 สรุปแนวคิดเรื่อง “เจตนา” ในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท

จากการที่ได้นำเสนอแนวคิดเรื่อง “เจตนา” ในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท ทำให้ทราบกรอบแนวคิดของพุทธจริยศาสตร์ ซึ่งผู้วิจัยจะได้สรุปสาระสำคัญ เพื่อให้สอดคล้องกับทิศทางจริยศาสตร์ในเรื่องความดีสูงสุดหรือเป้าหมายสูงสุดของชีวิต บ่อเกิดของความดีความชั่ว เกณฑ์การตัดสินทางด้านจริยธรรม

2.5.1 เป้าหมายสูงสุดของพุทธจริยศาสตร์

พุทธจริยศาสตร์ได้แสดงเรื่องประโยชน์ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายไว้ 2 ลักษณะ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย และอีกลักษณะหนึ่ง คือ ประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า และประโยชน์สูงสุด

เมื่อจะกล่าวถึงประโยชน์สูงสุดหรือเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธจริยศาสตร์ คือ ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งปวง นั่นคือ การสำเร็จเป็นพระอรหันต์นั่นเอง เมื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดแล้วพระอรหันต์ยังจะต้องประพฤติตามพุทธจริยศาสตร์หรือไม่ สำหรับคำตอบในประเด็นนี้คือยังต้อง

⁶⁰ เค.เอ็น ชยติลเลเก, ความคิดทางจริยศาสตร์ของพุทธศาสนา (Ethics in Buddhist Perspective), แปลโดยสุเชาว์ พลอยชุม (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ม.ป.ป.), น. 48.

ประพฤติตามหลักพุทธจริยศาสตร์ แต่มิใช่ประพฤติเพื่อกำจัดกิเลส เพราะเหตุว่าพระอรหันต์ได้ดับกิเลสแล้ว ซึ่งใช้คำว่ายังต้องประพฤติพรหมจรรย์ แต่ได้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว การประพฤติพรหมจรรย์ของพระอรหันต์ก็เพื่อให้เป็นไปตามหลักการจริยวัตรที่ดั่งงามของพระอริยะในพระธรรมวินัยนั่นเอง

2.5.2 บ่อเกิดความดีความชั่วในพุทธจริยศาสตร์

การศึกษาบ่อเกิดความดีความชั่วในพุทธจริยศาสตร์เป็นการศึกษาเรื่องความดี (กุศล) และความชั่ว (อกุศล) บ่อเกิดของความดีเรียกว่า “กุศลมูล” บ่อเกิดของความชั่วเรียกว่า “อกุศลมูล” เมื่อกุศลประกอบกับเจตนา เรียกว่า “กุศลเจตนา” หมายถึง ความตั้งใจที่ดี ก่อให้เกิดการกระทำที่ดี (กุศลกรรม) ออกมา 3 ทาง คือ ทางกาย (กายกรรม) ทางวาจา (วจีกรรม) และทางใจ (มโนกรรม) แต่ถ้าอกุศลประกอบกับเจตนา เรียกว่า “อกุศลเจตนา” หมายถึง ความตั้งใจที่ชั่ว ก่อให้เกิดการกระทำที่ชั่ว (อกุศลกรรม) ออกมา 3 ทางเช่นกัน คือ ทางกาย (กายกรรม) ทางวาจา (วจีกรรม) และทางใจ (มโนกรรม) การก่อให้เกิดการกระทำหรือกรรม ถ้าเป็นไปในทางที่ดีเรียกว่า การประพฤติดีทางกาย (กายสุจริต) การประพฤติดีทางวาจา (วจีสุจริต) กายประพฤติดีทางใจ (มโนสุจริต) ถ้าเป็นไปในทางชั่ว เรียกว่า การประพฤติชั่วทางกาย (กายทุจจริต) การประพฤติชั่วทางวาจา (วจีทุจจริต) การประพฤติชั่วทางใจ (มโนทุจจริต)

2.5.3 เกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท

เกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท โดยมีเกณฑ์หลักในการตัดสินและพิจารณาเกณฑ์อย่างอื่นเป็นส่วนประกอบ คือ

1) เกณฑ์หลักในการใช้ตัดสินทางจริยธรรม

ตัดสินจากมูลเหตุของการกระทำ คือ การพิจารณาว่าเจตนาประกอบด้วยกุศลมูล คือ ความไม่โลภ (อโลภะ) ความไม่โกรธ (อโทสะ) ความไม่หลง (อโมหะ) แสดงว่าเป็นสิ่งที่ดี แต่ถ้าเจตนา ประกอบด้วย อกุศลมูล คือ ความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) ความหลง (โมหะ) แสดงว่าเป็นสิ่งที่ชั่ว

2) เกณฑ์ที่ใช้ประกอบในการตัดสินทางจริยธรรม

ก. ผลของการกระทำ ถ้าเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น หรือเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น แสดงว่าไม่ถูกต้อง แต่ถ้าเป็นไปมิได้เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น หรือมิได้เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น แสดงว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง

ข. คำสรรเสริญหรือคำที่ติเตียนของวิญญูชน ถ้าวิญญูชนสรรเสริญยอมรับแสดงว่าถูกต้อง แต่ถ้าวิญญูชนติเตียนไม่ยอมรับแสดงว่าเป็นสิ่งที่ผิด

อย่างไรก็ตามเมื่อเกิดปัญหาทางด้านจริยธรรม กล่าวคือ เมื่อเกิดปัญหาระหว่างเจตนา ซึ่งเป็นมูลเหตุของการกระทำกับผลของการกระทำ โดยไม่แน่ใจว่าจะเลือกอย่างไรให้ถือเอามูลเหตุหรือเจตนาของการกระทำเป็นหลักสำคัญ

การที่ได้สรุปแนวคิดเรื่อง “เจตนา” ในพุทธจริยศาสตร์เถรวาทดังกล่าวนี้ พุทธจริยศาสตร์สามารถตอบสนองแนวคิดในทางจริยศาสตร์ได้ คือ ความดีหรือเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคืออะไร ความดีความชั่วคืออะไร และมาตรการในการชี้วัดความดีความชั่วคืออะไร นอกจากนี้ เรื่อง “เจตนา” ในพุทธจริยศาสตร์เถรวาทยังมีอีกหลายประเด็นที่จะได้ศึกษา ซึ่งจะได้นำเสนอในบทต่อไป

จํานักรหอสมุด